

УДК 323.2:316

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОНТЕРСТВА ЯК ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

М. В. Кудря,

аспірант Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовано, що в період демократичного транзиту волонтерський рух став фактором громадянської активності, чинником самоорганізації суспільства, новою соціальною потребою, а також впливовим політичним інститутом українського суспільства. Зроблено наголос на тому, що волонтерство сприяє трансформації громадянського суспільства.

Ключові слова: волонтерство, політичний інститут, політична трансформація.

M. V. Kudrya,

Postgraduate Military Taras Shevchenko National University of Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF VOLUNTEERISM AS AN INSTITUTION OF CIVIL SOCIETY

Volunteering is not only a manifestation of selfless patriots activity to support soldiers, it's self-factor of society, but also acts as a new social need. During the antiterrorist operation volunteering has become a significant factor in civic engagement. Volunteering is transformed into a powerful political institution Ukrainian society with all inherent to this element of the political system characteristics and qualities. Through volunteering we can see transformation in civil society.

Key words: volunteering, political institutions, political transformation.

М. В. Кудря,

аспірант Военного інститута, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЛОНТЕРСТВА КАК ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье обосновано, что в период демократического транзита волонтерское движение стало фактором гражданской активности и фактором самоорганизации общества, являясь новой социальной потребностью. Акцентировано внимание на том, что волонтерство можно рассматривать как политический институт украинского общества, элемент политической системы, что способствует трансформации гражданского общества.

Ключевые слова: волонтерство, политический институт, политическая трансформация.

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України дало імпульс початку трансформаційних процесів у всіх сферах життя суспільства. Завершення епохи колективних форм участі у громадському та суспільно-політичному житті, трансформація суспільного устрою, переорієнтація на засади ринкової економіки, суспільно-політична та економічна нестабільність призвели до занепаду або часткової трансформації старих і появи нових видів соціальних відносин та соціальних інститутів, одним із яких і виступає волонтерство. Так, із часів радянського періоду добровільна допомога підтримувалася на державному рівні, зокрема добровільна пра-

ця у вигляді шефської допомоги, комуністичних суботників була піднесена до рівня почесного обов'язку і мала ідеологічно-примусовий характер. Після розпаду СРСР добровільна діяльність перестала залежати від державних структур, а будь-яка участь у суспільно-політичному та громадському житті суспільства є виключно добровільною ініціативою його членів.

Дослідження проблеми науковцями. Насамперед слід зазначити, що проблематика добровільної діяльності досліджується в межах трьох підходів, а саме: соціетального (Р.Корнюел, Ф.Хайек), економічного (Л.Саламон) і трудового (К.Бідерман, Л.Кудринська).

© Кудря М. В., 2016

Теорію громадських рухів та інститути в західній науці розглядали Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, М.Вебер, Т.Парсонс, Г.Зіммель, Р.Мертон, Дж.Мід, Дж.Хоманс, Р.Дарендорф, Н.Смелзер, Е.Гіденс, П.Бергер, Т.Лукман, Дж.Тернер, П.Штомпка, К.Касторіадіс, Н.Флігстін, Д.Норт, Д.Уільямсон, П.Дімаджіо та ін. Схеми процесу інституціоналізації пропонували Т.Парсонс, Дж.Хоманс, П.Бергер і Т.Лукман, П.Штомпка, С.Фролов. У російській науці проблематику соціальних інститутів та інституціоналізацію досліджували В.Ядов, С.Фролов, В.Добренков, А.Кравченко, І.Андрєєв, Т.Заславська, Р.Ривкіна, О.Бессонова, М.Шабанова, С.Кірдіна, В.Радаєв, Ю.Резник.

Однак зазначені дослідження ґрунтуються переважно на узагальненнях досвіду практичної реалізації волонтерських проектів у галузі соціальної роботи з їх докладним, часто поетапним, описом. Тому, оцінюючи рівень розробленості проблематики з волонтерської діяльності та волонтерського руху в Україні, варто вказати на відсутність комплексних політологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце волонтерської діяльності в процесі суспільного розвитку було офіційно визнано міжнародним співтовариством. За останнє десятиріччя тема волонтерства неодноразово обговорювалася на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН і залишається актуальним питанням порядку денного у досягненні “Цілей Розвитку Тисячоліття”. Волонтерство є суспільно корисною безоплатною діяльністю, яка є чинником формування духовних, морально-етичних, культурних, суспільно-політичних та економічних цінностей і може набувати будь-яких форм – від традиційних інститутів обопільної допомоги до мобілізованої суспільно корисної праці під час криз або стихійного лиха, від проявів альтруїзму до структурованої організації волонтерського руху міжнародного масштабу.

Волонтерство є способом акумуляції соціального капіталу, інструментом соціального, культурного та економічного розвитку суспільства, який у ринкових умовах сприяє збереженню балансу в суспільних відносинах та їх гармонізації; волонтерство – це також ефективний засіб об’єднання зусиль громадянського суспільства та органів державної влади щодо розв’язання низки соціальних проблем; базисна передумова і основа діяльності більшості громадських організацій.

Сьогодні важливо розробити інструментарій емпіричного дослідження; узагальнити накопичені знання та достовірні відомості щодо харак-

теристик волонтерського руху, які стосуються його основних структур (мотиваційних аспектів, ціннісно-нормативної, символічно-сислової та статусно-рольової структур, елементів легітимації та легалізації, формування колективної ідентичності тощо), необхідно узагальнити результати досліджень цього соціального феномену; дослідити емпіричні особливості та факти становлення волонтерського руху як соціального інституту, які зумовлені сучасним етапом розвитку волонтерської діяльності в Україні; емпірично виявити відмінності, що виникають у процесі становлення та розвитку структур волонтерського руху залежно від соціально-політичних характеристик та індивідуальних особливостей волонтерів і соціального середовища (зокрема, типу та напрямку роботи організацій), у якому реалізується їхня діяльність [1, с. 5].

Сучасний стан українського соціуму визначається особливостями функціонування і взаємодії трьох підсистем: ринкової економіки, правової держави та громадянського суспільства. Оцінюючи перспективи розвитку ініціативної індивідуальної та колективної активності в Україні, Є.Головаха та Н.Паніна наголошують на необхідності нових ґрунтовних досліджень інституціоналізації суспільних процесів у цій галузі: “Перспектива переходу українського суспільства до внутрішньо несуперечливої інституціональної системи пов’язана з можливістю розвитку так званої “неінституціональної політики”, ґрунтованої на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, які сприяють освоєнню неінституціонального простору і формуванню соціального капіталу і нових форм демократичної правової, політичної, економічної й духовної культури. Оцінювання потенціалу українського суспільства у цьому контексті й досі не здійснене і, на наш погляд, є найактуальнішим напрямом подальшого вивчення процесів інституціоналізації в Україні” [1, с. 29].

Таким чином, наукова проблема полягає в тому, що за наявності надійних знань про мотиви участі у волонтерській діяльності, механізми рекрутації волонтерів та засади менеджменту волонтерських програм відсутні концептуальні уявлення про особливості інституціоналізації волонтерства як соціального руху.

Важливо уточнити понятійний апарат та систематизувати наукові підходи до визначення понять “інституціоналізація громадянського суспільства”, “загрози інституціоналізації громадянського суспільства”. Пропонуємо інституціоналізацію громадянського суспільства розгляда-

ти як процес, за допомогою якого організації та процедури здобувають цінність і сталий характер (розвиток кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політична мобілізація та громадянська участь в реалізації їх специфічних функцій, зокрема поширення демократичних цінностей) та результат, коли соціальні дії стають упорядкованими в соціально-структурні особливості (результатом процесу інституціоналізації є формування нових інститутів).

Поняття “інституціоналізація” можливо розглядати за двома підходами: по-перше, як установу, утворення, формування нових інститутів; по-друге, як закріплення, стабілізацію та формалізацію вже існуючих інститутів.

Загрози інституціоналізації громадянського суспільства – це чинники, які мають потенціал щодо порушення демократичної інституціоналізації громадянського суспільства, що не відповідає демократичним нормам, має ступінь загрози.

Під механізмом інституціоналізації громадянського суспільства можна розуміти сукупність принципів, напрямів, управлінських засобів та заходів впливу державних і недержавних суб’єктів на формування й розвиток політичних відносин.

Дослідники окреслили теоретичні засади дослідження інституціоналізації громадянського суспільства та визначили, що науковій проблемі присвячено значну кількість вітчизняних і зарубіжних праць, які є вагомим внеском в теорію та методологію.

Методологічним підходом до дослідження процесу є неінституціоналізаційний підхід (Д.Норт, М.Олсон). Відповідно до нього інституціоналізаційні практики компонентів представлені як формальні і неформальні “правила гри” їх учасників. Важливою в рамках інституціонального аналізу є концепція Е.Остром, де синтезуються вивчення діяльності індивідуальних акторів та інституціональні норми. Дослідження процесу інституціоналізації як організованих практик компонентів, а не просто стихії колективної дії дає змогу зрозуміти специфіку цього феномену в сучасній Україні [3, с. 119].

Законодавство дає можливість здійснення контролю з боку громадян за діяльністю волонтерських організацій, у тому числі й за порядком і за витрачанням пожертвуваних коштів і майна. Водночас закон про волонтерську діяльність вимагає коригувань у зв’язку із веденням бойових дій на території України, оскільки законодавством абсолютно не врегульовані питання захисту, у тому числі соціального, волонтерів, які опинилися в зоні проведення АТО, отримали поранення

під час виконання своєї місії на зазначених територіях, а також сімей волонтерів, загиблих у результаті ведення бойових дій на території нашої держави [4, с. 12].

Якщо до появи волонтерства АТО волонтерський рух проявляв себе в досить обмежених рамках та його інституалізація відбувалася повільно, нечітко і цей інститут не справляв вагомого впливу на життєдіяльність суспільства, то в період антитерористичної операції волонтерський рух перетворився на значний фактор громадянської активності та його інституалізація вже має чіткий, сформований характер. Волонтерство перетворюється у впливовий політичний інститут українського суспільства [5, с. 71].

Інституціоналізація волонтерства поступово відбувається в навколишньому середовищі, що сприяє створенню нормативно-правової бази [6, с. 327].

Волонтерство як суспільна потреба може бути розглянуто цілісно й комплексно в контексті основних функцій громадянського суспільства. Варто врахувати, що волонтерство як суспільна потреба по-різному виступає в різних складових частинах громадянського суспільства, у різних її типах політичної організації. Волонтерство може бути розглянуто як соціально-політична організація в системі інститутів громадянського суспільства. Однією з функціональних різновидів політичної організації громадянського суспільства є громадські організації. Волонтерство розширює можливості громадських організацій. Загально-визнано, що волонтерський рух АТО розв’язує багато проблем замість держави, більш того, без волонтерства антитерористична операція була би неможлива [7, с. 45].

В Україні існує велика кількість недержавних, громадських і благодійних організацій. Про це свідчать статистичні дані: станом на початок травня 2010 р. у Реєстрі громадських організацій зазначається, що в Україні нараховується 3072 легалізовані громадські організації із всеукраїнським та міжнародним статусом, які вирішують актуальні для суспільства завдання: допомагають найбільш уразливим категоріям населення (інвалідам, літнім людям, невиліковно хворим, дітям-сиротам, неблагополучним сім’ям), переймаються питаннями екології тощо. Особливим об’єднанням громадян, які належать до третього сектору, є волонтерські організації, вони орієнтують свою діяльність на різноманітні сфери життя (захист прав людини, охорона здоров’я, освіта, соціальний захист населення, екологія, культура тощо) [8, с. 104].

Важливо виявити нові аспекти інституціоналізації сучасного громадянського суспільства в Україні через взаємодію громадських інститутів із провідними політичними інститутами та виокремити основні механізми такої взаємодії: консультації з громадськістю, участь у консультативно-дорадчих органах (громадські ради/колегії), проведення публічних заходів; механізмами залучення громадських організацій на рівні місцевого самоуправління є участь у проведенні громадських слухань, діяльність громадських рад, соціальне замовлення та закупівля послуг громадських організацій за кошти місцевих бюджетів; виділено та проаналізовано три базові форми взаємодії громадських організацій та політичних партій – ініціативно-консультативна, координаційна та тісна співпраця. Інституціоналізація громадянського суспільства змінює його роль в політичних процесах. Якщо раніше, до Революції гідності та анти-терористичної операції громадянське суспільство фактично було підпорядковане державі, або відігравало другорядну роль у суспільному житті, то сьогодні представники громадських організацій стали виконувати політичні функції перебудови держави, політичних інститутів держави відповідно до європейських норм [9, с. 33].

Висновки. Таким чином, проаналізовано теоретико-методологічні засади дослідження волонтерства як інституту громадянського суспільства, сформульовано особливості формування механізмів інституціоналізації громадянського суспільства в умовах посилення впливу чинників зовнішнього середовища, корупції, віртуалізації політичних відносин. Урахування цих чинників забезпечить гарантії політичної стабільності та підвищення ролі громадянського суспільства. На інституціоналізацію громадянського суспільства впливає специфіка демократичної трансформації через сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів. Об'єктивні чинники визначаються "стартовими" умовами, неготовністю політичних інститутів до розв'язання нових проблем; ініціювання процесів "згори" за мобілізаційною моделлю; територіальною фрагментованістю, нерівномірністю соціально-економічного, політичного та культурного розвитку суб'єктів регіонів. Суб'єктивні чинники визначаються характером ставлення політичних інститутів до реформ, владних структур,

сприйняття демократії, справедливості, свободи, громадянських прав.

Громадянське суспільство розпочало боротьбу за справжню демократію, боротьбу із симулякрами, підробкою фейкової демократії, за подолання корупції і встановлення справедливих економічних відносин. Тому громадська самоорганізація й масовий патріотизм волонтерського руху мають сприйматися як ресурс державотворення, адже в найстисліші строки постала дієва мережа громадських ініціатив та об'єднань, що взяли на себе розв'язання проблем. Волонтери й добровольці, мережеві спільноти, різноманітні громадські ініціативи та рухи складають сьогодні кістяк реального та спроможного громадянського суспільства. Можливостями громадянського суспільства як системи недержавних відносин є самоорганізація і взаємодія громадян з метою: запобігання узурпації державної влади будь-якими її суб'єктами; пошуку консенсусу в системі реалізації базових соціальних цінностей при усвідомленні особою інтересу суспільства, держави як свого власного інтересу, практичного розв'язання суспільних проблем.

Перспективи подальших досліджень. Актуальними є виявлення загального механізму та етапів становлення волонтерства як соціального інституту, концептуалізація і визначення емпіричних характеристик інституціоналізації волонтерського руху в Україні, з'ясування особливостей цього процесу на прикладі різних типів організацій, які використовують працю волонтерів, методології в дослідженні процесу інституціоналізації волонтерського руху в Україні. Проаналізувавши процес становлення волонтерства в системі інститутів громадянського суспільства, потрібно зазначити, що на сучасному етапі розвитку України є вкрай необхідним розширення можливостей дослідження щодо нового соціального явища – волонтерського руху, оскільки цей вид діяльності виник як відповідь на поклик суспільства про допомогу.

Дослідникам у сфері волонтерства важливо використовувати різні підходи до вивчення цього явища, адже чимало аспектів цього типу соціальної діяльності залишаються недослідженими. Одним із подальших напрямів аналізу є висвітлення питання стосовно того, які ресурси має волонтерство як форма організації громадянського суспільства, а також ефективність їх використання.

Список використаних джерел

1. Звіт дослідження "Волонтерський рух в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfk.com/ua/neys-and-events/news/pages/report.aspx>.

References

1. A research report is "Volunteer motion in Ukraine" [Electronic resource]. it is access Mode: <http://www.gfk.com/ua/neys-and-events/news/pages/report.aspx>

2. Георгій Тука: Волонтери, які допомагали армії, можуть сісти на 10 років, якщо Кабмін не допоможе [Електронний ресурс] // Укр. правда. – 2014. – 18 верес. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/person/2014/07/24/7032916/>.
3. Крицкалюк Н. І. Інституалізація громадянського суспільства як чинник демократизації / Н. І. Крицкалюк // Гуманітар. студії : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 22. – С. 113–120.
4. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Зеленько Галина Іванівна. – Київ, 2007. – 388 с.
5. Жужа Л. О. Парадигмальні перспективи вивчення громадянського суспільства та волонтерства [Електронний ресурс] / Л. О. Жужа // Сучас. сусп-во. – 2015. – С. 71–73.
6. Крицкалюк Н. І. Децентралізація влади і самоорганізація населення в Україні: спроба передбачення здобутків і недоліків / Н. І. Крицкалюк // Політол. вісн. : зб. наук. пр. – Київ : ІНТАС, 2015. – Вип. 79. – С. 327–341.
7. Жужа Л. О. Перетворення громадянського суспільства в Україні під впливом Революції гідності [Електронний ресурс] / Л. О. Жужа // International scientific journal. – 2015. – № 6. – С. 41–45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015.6.13.
8. Чухрай М. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні / М. Чухрай // Соціол. студії. – 2013. – № 1. – С. 104–108.
9. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2015. – 36 с.
2. Volunteer, that helped an army, can sit down on 10. If Cabinet of ministers will not help [Electronic resource]. it is access Mode: Warriors of good. Heorhij Tuka // is the Ukrainian true. – 2014. it is a 18 heather. [Electronic resource]. it is access Mode: <http://www.pravda.com.ua/person/2014/07/24/7032916/>.
3. Krytskalyuk N. Institutionalization of civil society as factor of democratization / of N.I. Krytskalyuk // the Humanitarian studios. Collection of scientific works. – Вип. 22. – 2014. – С. 113–120.
4. Zelenko G. I. Institutionalization of civil society in post-socialist countries (on the example of countries of the Вишеградської group and Ukraine) [Text] : дис... д-ра flight. sciences: 23.00.02 / Зеленько Halyna Ivanovna ; Нац. ака1.Zhuzha LA Paradigmatic perspective study of civil society and volunteerism (Electronic Resource) L.O.Zhuzha suspilstvo. – 2015. Modern-S.71–63.
5. Zhuzha L.A. Paradigma of prospect of study of civil society and volunteering (Electronic resource) of Л.О.Жужа Modern суспільство. – 2015. – С. 71–63.
6. Krytskalyuk N. Decentralization of power and самоорганізація of population in Ukraine: attempt of foresight of achievements and lacks / of N.I. Крицкалюк // the political Science announcer. 36-к of sciences. labours. – K.: ІНТАС, 2015. – Вип. 79. – С. 327–341.
7. Zsuzsa LA The transformation of the civil society in Ukraine by the revolution of dignity [electronic resource] / LO Zsuzsa // International scientific journal. – 2015. – № 6. – P. 41–45. – Access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_6_13
8. Chukhrai M. Institutionalization of volunteering in Ukraine. Sociological studies. – 2013. – number 1 – S.104–108.
9. Volunteer motion: world experience and Ukrainian civil practices : аналіт. доп. – K.: НІСД, 2015. are 36 p.s